

Historiantutkimus kansallisten tieteiden järjestelmässä – Lisiä itseymmärrykseen

Ilkka Herlin

Syksyllä 1997 dosentti Karl-Erik Michelsenin kerrottiin Turun tiedemessuilla kuvanneen Suomen tiedettä matalalennoksi. Tästä tuohduttiin ja viimeksi kansleri Lauri Saxén moitti kyseisen lauseen Tieteessä tapahtuu -lehdessä (6/1998) emotionaaliseksi ja vailla tosiasiapohjaa olevaksi. Michelsen sai kuitenkin yllättävää tukea viime lokakuussa Helsingin Sanomissa (11.10.1998) Helsingin yliopiston rehtori Kari Raivioilta joka arvosteli suomalaista tutkimusta liian matalista tavoitteista: "Ei uskalleta tarttua vaativiin isoihin aiheisiin, vaan otetaan helppoja aiheita, joiden tulokset tiedetään usein etukäteen." Samaisessa artikkelissa huomataan historiantutkimuksen sijoittuvan häntäpäähän ulkomailla julkaistuissa tutkimuksissa ainakin niissä julkaisusarjoissa, jotka oli noteerattu.

Onko näillä asioilla jokin yhteys? Mielestäni on. En sano, että tutkimuksen pitäisi kansainvälistyä kansainvälistymisen vuoksi tai että tutkimuksen vika olisi epäkansainvälisyys. Sen sijaan luulen, että jos tiedettäisiin jostain kansainvälisestä keskustelusta ja siihen olisi jotakin annettavaa, se myös annettaisiin. Mutta ei ole ollut kanavia, yhteyksiä tai asian vaatimaa osaamista. Tämä johtuu siitä, että tällaiseen toimintaan vain ei ole tähän mennessä ollut tarvetta, koska tutkimuksen päämäärät ovat olleet muualla.

Niin sanottua "kansallista" ei historiantutkimuksessa sen kummemmin kuin muussakaan tieteessä ole syytä sellaisenaan asettaa kyseenalaiseksi, vaan kysyä mikä sen asema on tänään, mitä se vaikuttaa tutkimukseen ja miten sitä tulisi kehittää jotta se vastaisi tämän päivän ja tulevaisuuden haasteisiin. Tämän päivän asemaa taas voi ainakin historioitsija luontevimmin pohtia historian kautta. Olen siis kansallinen historioitsija.

Kari Raivion epäilevä käsitys Suomen tieteen tasosta sopii mielestäni ainakin isoon osaan Suomen tieteenhistorian tutkimuksesta.

Tieteenhistoriassa on kyllä otettu suuria ja vieläkin suurempia aiheita, mutta toisaalta itse tieteen kannalta on tyydytty – kuten Tiedettä tutkimassa -seminaarissa 29.10.1998 kävi hyvin ilmi – verrattain pinnallisiin lähestymistapoihin tai kysymyksiä ei ole lähestytty ollenkaan. Kun on tutkittu tieteen historiaa, on tutkittu melkein kaikkea muuta kuin itse tiedettä. Miksi näin on?

Käsitykseni mukaan on kysymys seikoista, jotka saattavat laajemminkin luonnehtia kansallista historiantutkimusta ja ehkä myös ns. kansallisia tieteitä yleensä. Toivon siis esitykselläni olevan esimerkkiarvoa laajemminkin.

Pääsyy on nähdäkseni se, että tiedettä ei ole ollut tarvetta problematisoida. Se on nähty yhtä itsestään selvänä ja itsestään kehittyvänä kuin itse "kansallinen" konsanaan. Historian suunta on ollut selvä. Tiede on kehittynyt kehittymistään. Tahtia ei ole haitannut edes Thomas Kuhnin lanseeraama paradigma-ajattelu, joka itse asiassa on muuntui tieteen kehitysjattelun vahvimaksi linnakkeeksi tai ainakin se on sellaiseksi tulkittu riippumatta Kuhnin omista näkemyksistä.

Vaikkakin "totuus" tai "luonto sellaisenaan" vain harvoin on tutkimuksen suoranaisena tavoitteena, käsitys niistä ohjaa kyllä tutkimusta. Yleisen käsityksen mukaan nimittäin luonto itse kyllä ohjaa erehtyvät ja tutkimuskoneistoihin takertuneet ihmispolut kohti kaitaa tietä eli luonnon yhä parempaa tuntemusta – vaikkakin vallankumousten kautta – samaan tapaan kuin kansakunta Suomi on joutunut taistelemaan asemastaan, mutta aina menestynyt.

Lähtemättä tässä yhteydessä tarkemmin esittelemään tämän ajattelun historiaa tai vaikutuksia, haluan kiinnittää huomiota siihen, että perinteisen näkemyksen mukaiseen tieteenhistorian tutkimukseen ei ole syytä ryhtyä mikäli haluamme toteuttaa Suomen Akatemialta saamaamme tehtävää. Vuoden 1997 alusta käynnistetylle "tiede- ja tiedepoliittikkaprojektille" asetettuja tavoitteita ovat mm. "poikkitieteellisyys ja uusien näkökulmien, menetelmien ja käsitteiden käyttöönotto" samoin kuin "parantaa alan tutkimustoiminnan edellytyksiä ja jatkuvuutta." Lisäksi tehtävänä on ollut "tuottaa uutta tietoa tiedepoliittikan suunnittelua ja sen kriittistä arviointia varten."

Historiantutkimuksen kannalta edellä sanotun voi tiivistää dosentti Pauli Kettusen sanoin: "On kansallisia tarpeita rikkaa

kansallisen rajat" (Tieteessä tapahtuu 5/98). Eli tutkimuksen kansainvälistymisenkin tulee palvella kansallista etua. Historiantutkimus voi vastata tällaisiin haasteisiin vain tuomalla uusia näkökulmia siihen mitä menneisyydessä on tehty. On siis yritettävä radikaalista tieteenhistorian tutkimus ja miksei historian tutkimus muutenkin. En näe tässä omalta kohdaltani mitään ristiriitaa.

Esitän seuraavassa käsityksiäni kansallista historiantutkimusta luonnehtivista piirteistä, jotka ovat johtaneet tieteenhistorian eräänlaiseen pattitilanteeseen.

Itsensä pönkitys ja itsestäänselvytykset

Tärkein piirre kansallisten tieteiden järjestelmässä, joka siis on kansallisen Suomen osajärjestelmä, on sen itseään pönkittävä luonne. Kansallisilla tieteillä oli jo syntyvaiheessaan selkeä tehtävä eli suomalaisuuden muokkaaminen halutun näköiseksi.

Tämä tehtävä on säilynyt ja huomaamaatta jopa vahvistunut. Siitä on tullut itsestäänselvyys suorastaan siihen mittaan, että historiantutkimuksen yhteydessä on puhuttu autonomisesta tieteestä. Tällöin kuitenkin on unohdettu itse tutkimuksen monipuoliset sidokset muihin yhteiskunnan osiin. Kärjitetysti voi sanoa, että mitä autonomisempi tutkija sanoo olevansa, sitä monipuolisemmin hän on tutkimuksineen sitoutunut järjestelmään, koska jotenkin hänen on pitänyt autonominen asemansa hankkia, eikä sitä hankita ilman järjestelmän tukea. Toinen tekijä on kansallisen historiantutkimuksen itsestäänselvytykset. Kuten edellä jo mainitsin, tieteiden sisältöön ollaan haluttomia puuttumaan, koska siihen ei ole keinoja ja vielä vähemmän on haluja.

Kun lopputulos tiedetään, tutkimuksesta tulee kansallista sankari- tai antisankaritarinaa kuten poliittisesta historiasta tai sotahistoriasta jne. Korkeintaan otetaan kantaa jonkin asian puolesta tai sitä vastaan kuten G. Mannerheimin, U. Kekkonen tai vuoden 1918 tapauksissa.

Lähtökohtaisesti ollaan samaa mieltä kuin Alan Sokal, joka väitti etteivät ulkopuoliset voi ymmärtää matemaattisen fysiikan luonnetta, joten sen tutkiminenkin näin ollen on turhaa. Samaa tapaansa tieteenhistorian tutkimuksen ei ole katsottu voivan puuttua itse tieteen sisältöön. Vain lopputulos on merkittävä. Luultavasti tämä johtuu tutkimuksen oletetusta vaikeudesta, mutta se voi myös johtua siitä, että huomaten tai huomaamatta on omaksuttu länsimaisen luonnontieteen ihanteet, joita ovat lyhyesti sanoen tieteellinen realismi, rationaalisuus ja individualismi. Nämä ihanteet antavat mahdollisuuden kartaista itse tieteen sisällön tutkimista. Ajatellaan, että turha siihen on puuttua, koska sehän johtaa itsestäänselvästi kohti todellisuuden yhä täydellisempää tuntemista.

Kansallisen paine ja kokoelmaluonteisuus

Kansallinen paine ajaa tutkimuksen kartoittavaksi tai sanoisinko ensyklopediseksi jolloin sen on oltava kansallisesti kattava. Kaikki kansalliseen menneisyyteen kuuluva on tullut saattaa kartoituksen piiriin. Tämä pätee sekä tutkimuskohteeseen että lähdemateriaaliin. Äärimillään tätä suuntausta on nimitetty lähdefetisismiksi tai lähdekriittis-positivistiseksi. Käsitykseni mukaan menetelmää sinällään ei voida kritisoida mistään muusta kuin siitä mitä se "unohtaa" tai ei problematisoi. Tuon tuostakin kysytään missä ovat historiamme valkoiset läikät tai mustat aukot. Nämä kartoittamiseen ja avaruuden tutkimiseen liittyvät käsitteet kenties estävät näkemästä, että menneisyydessä historiantutkimuksella on valtava tutkimaton kohde: tiede itse. Tieteentekemisen riitit, raamit ja sukupuut kyllä tunnetaan, mutta ei itse tapahtumista eli tutkimusta. Aika-akselillaan mittavia hankkeita – kuten Helsingin Yliopiston historia – lyödään lukkoon ja toteutetaan ilman, että edes kysytään onko sitä keskeisesti määrittävällä käsitteellä – tieteellä – mitään yhteistä alku- ja loppukohdissaan. Se on näköjään itsestäänselvyys.

Edellä mainittu paradigma-ajattelu on omaksuttu osaksi myös humanistisia ajattelu- ja tutkimustapoja. Nekin siis etenevät väijäämättä vallankumousten kautta voittoon. Tällainen kysymyksenasettelu on kuitenkin tutkimuksessa, ainakin historiantutkimuksessa hankala, koska näin ajatellen tullaan juuri siihen, että lopputulos on selvä. Jäljelle jäävät vain kartoitus ja sankaritarinat. Näin historiantutkimus kadottaa yhden tieteen keskeisen piirteen eli epävarmuuden. Lähdekriittis-positivistiseen tutkimukseen kuuluu useimmiten kielteinen asenne teorioihin. Tutkimuksella on vain harvoin pyritty testaamaan teorioita ja jos onkin niin silloinkin kansallisen paine on painanut ne parrelleen. Itsekin olen ns. teoriavastainen, enkä siten ole niitä peräänkuuluttamassa,

mutta tällainen asenne voi johtaa konservatiiviseen tutkimukseen uusien ajatusten ja näkökulmien suhteen. Konservatiivinen tutkimus omaksuu uudet teoriat, näkökulmat tai käsitteet vasta kun niistä on tullut itsestäänselvyyksiä, eikä niitä voi oikeastaan enää sivuuttaa jokapäiväisessä kielenkäytössä. Tällaisia käsitteitä ovat juuri "paradigma" tai esimerkiksi "historiantutkimus yhteisöterapiana".

Johtopäätös

Kansallisen historiantutkimuksen menetelmää ei kuitenkaan ole mahdollista eikä syytäkään hylätä, vaan kehittää. Erikoisesti professori Päiviö Tommilan vaalima aikasidonnaisuusajatus tarjoaa tähän mahdollisuuden. "Tieteellinen tutkimustyö on aina sidoksissa aikaansa ja kulttuurimiljööseen", sanoi Tommila aikanaan virkaanastujaisesityksessään Helsingin Yliopistossa 1977. Historioitsijan kannalta tämä käsittääkseni koskee myös tutkimustyön tuloksia. Kuitenkaan aikasidonnaisuuden ohjelmaa ei ole viety näin pitkälle. Se mitä historiantutkimuksen on parhaimmillaan voitu katsoa tieteestä sanovan on, että tieteeseen "kehukset" ovat aikasidonnaisia eli aika ja jossain määrin paikkakin antavat puitteet paradigmojen elää, olla ja kehittyä.

Toisaalta tieteen tutkimus on sosiologisista lähtökohdistaan toistuvasti törmännyt joko luonnon- tai yhteiskuntatieteellisiin selitysmalleihin. Ongelma on ollut, että sosiologia tieteen ja tieteellisen tiedon tutkimuksessa on kyllä nähnyt luonnontieteelliset selitysmallit relatiivisessa valossa, mutta on pyrkinyt itse löytämään lujan selityspuustan tieteellisen tiedon synnylle. Tällainen katsantokanta on luonnollisesti herättänyt epäilyksiä ja joissakin tieteen ja teknologian tutkimussuunnissa, johtanut reduktionismin hylkäämiseen asioiden luonteen ymmärtämisessä ja niissä on siten ruvettu korostamaan tapahtumien ainutkertaisuutta.

Nähdäkseni yhdistämällä näitä virtauksia – jotka eivät suinkaan ainakaan vielä ole valtavirtoja – aikasidonnaisuusajatuksen piilee mahdollisuus uudistaa suomalaisen historiantutkimuksen perinnettä, jota olen edellä kuvannut.

Emme siis voi tutkia tiedettä konservatiivisen lähtökohtansa hyväksyneen tieteen näkökulmasta. Mutta toisaalta emme voi myöskään mitenkään irtautua tieteestä, koska näkökulmamme on tieteellisen tutkimuksen tuote monessakin mielessä. Ratkaisu on radikaalistaa "aikasidonnaisuus", jolloin tehtävät johtopäätökset siirretään tieteen historian tutkimuksen metodiin ja niitä sitten sovitetaan muuhun historiantutkimukseen ja elämään ylipäänsä – jos olemme oikeilla jäljillä.

Tämän seurauksena jako luonnon- ja yhteiskuntatieteisiin on hylättävä sekä selitysmallien tarjoana että menneisyyden konstruktiona ja painopiste siirrettävä ainutkertaisten tieteellisten prosessien tutkimiseen ja kuvaamiseen tarkoittamatta kuitenkaan pintatason deskriptiota. Ne selitykset ja teoriat, joilla historian kulussa asioita on selitetty tulevat nyt tutkimuskohteiksi. Tavoitteena tulee olla eri tieteellisten prosessien keskinäisten ja muun maailman kaikinpuolisten kykösten kuvaaminen. Asiat ja tapaukset tieteen piirissä tulee nähdä ennustamattomina ja siten epävarmoina ja riskialteina yrityksinä, joissa tieteilijät ja erilaiset tieteelliset ja muutkin instituutiot – esimerkiksi kansallinen Suomi – yrittävät parhaansa mukaansa löytää keinoja edistääkseen päämääriään.

Kirjoittaja on fil. tri ja Suomen Akatemian tutkija Tiede- ja tiedepolitiikka -projektissa. Kirjoitus perustuu esitelmään Tiedettä tutkimassa -seminaarissa 29.10.

